

ISSN 1309 565X

YENİ TÜRK EDEBİYATI

4

EKİM 2011

UNUTULAN KİTAPLAR: TAHİRÜ'L-MEVLEVÎ'NİN TEŞEBBÜS-İ ŞAHSÎ ROMANI

Selçuk Çıkla*

FORGOTTEN BOOKS: TESEBBUS-I SAHSI BY TAHIRU'L-MEVLEVI

İbnülemin Mahmut Kemal, *Her Ay*'ın 1937 tarihli 3. sayısında çıkan "Unutulan Adamlar" başlıklı yazısında Ebüzziya Tevfik'in *Mecmua-i Ebüzziya*'da yayımladığı "Rical-i Mensiye" unvanlı makalesinden şu önemli alıntıyı yapıyor:

Ricali mensiyemiz sırasında nevileri şahıslarına münhasır öyle zatlar vardır ki akvamı garbiye arasında görülen emsalinin namlarına heykeller rezkolunmuş ve ihtisas ettikleri mesleklerini gösterir levhalar tasvir edilmiştir. Bizde ise bir karın sonra belki isimlerini bile yâdedecek adam bulunamayacaktır.¹

Ebüzziya Tevfik'in "Rical-i Mensiye"de birçok şair, edip, muharrir, nekregû ve mukallitten bahsettikten sonra bu uzun yazıyı şu önemli tavsiyeyle bitirdiğini görürüz:

Şu bâlâda evsâf-ı ihtisâslarını haber verdiğimiz zatların ahvâl-i husûsiyelerine bizden ziyâde vâkıf pek çok kimseler bulunmaklığı me'mûldür.

Binâenaleyh gerek mesmûât ve gerek meşhûdât mahsulü olan ma'lûmâtlarını cem' ile gazetelere ihdâ etseler eşhâs-ı tarihiyeyi ihyâ etmiş olurlar.²

İşte okuduğunuz bu yazının amacı –yukarıdaki endişelerden esinlenerek– unutulmaya yüz tutmuş bir kitabı okurların dikkatine sunmak ve âdeta onu tekrar ihya etmektir. Bu vesileyle farklı yazarların kaleminden "Unutulan Kitaplar" üst başlığıyla çıkacak yazılar, edebiyat dünyamızda yer edinmiş –çeşitli açılardan değerli– birçok kitabın tanıtımını, tekrar gündeme getirilmesini ve belki de tekrar basımını sağlayacak birer hatırlatma yazısı olacaktır.

Teşebbüs-i Şahsî

1

Avrupa'da II. Abdülhamit yönetimine karşı mücadele eden Ahmed Rıza ve Mizancı Murad Bey gruplarının yanında Prens Sabahaddin'in

* Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

¹ İbnülemin Mahmut Kemal, "Unutulan Adamlar", Mütferrika, S. 17, Yaz 2000, s. 209.

² Ebüzziya Tevfik, "Ricâl-i Mensiye", Mecmua-i Ebüzziya, C. 7, S. 93, Sene 1317/1899-1900, s. 448.

kurduğu üçüncü bir Jön Türk grubu vardır.³ *Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*. Bu cemiyetin adındaki “teşebbüs-i şahsî” terkihi liberal, ferdiyetçi ve müteşebbis bir ruhu; “adem-i merkeziyet” ise yönetimi merkezde toplamak yerine taşraya yayarak fertlerin ihtiyaçlarını daha hızlı karşılayan bir sistemi işaret etmektedir. Prens Sabahaddin bu yöndeki görüşlerini *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsî-i Me’zûniyyet Hakkında Bir İzâh* (1908), *Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsî-i Me’zûniyyet Hakkında İkinci Bir İzâh* (1908) ile *Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzâh* (1911) adlarını taşıyan kitaplarında anlatmıştır.⁴ Bu kitapların yayınlanmasının ardından Prens Sabahaddin’in söz konusu fikirlerinden birisinin ilgi alanına giren bir de roman yazılmıştır o yıllarda: *Teşebbüs-i Şahsî* (1914).⁵

Romanın yazarı, bazı eserlerinde Tahirü'l-Mevlevî imzasını da kullanan Mehmed Tahir [Olgun]'dur (1877-1951). Bu eserde –adından da anlaşıldığı üzere– “teşebbüs-i şahsî” fikrinin bir romana konu edinilmiş olduğu görülüyor. O sebeple yazarın teşebbüs-i şahsî fikrini nasıl ve hangi bağlamda ele aldığı sorusunun burada kısaca yanıtlanmasına ihtiyaç vardır.

En başta bu romanın otobiyografik bir özellik gösterdiğini belirtelim. Bu konuda M. Kayahan Özgül –özetle– şu bilgileri veriyor: II. Meşrutiyet'i takip eden aylarda çıkan yüzlerce gazete-den biri de Tâhirü'l-Mevlevî ile birkaç arkadaşının teşebbüs-i şahsî fikrine kapılarak neşrettikleri *Rehber-i Vatan*'dır. Tâhirü'l-Mevlevî, ancak iki sayı çıkarılabilmiş olan ve bugün kütüphanelerde herhangi bir sayısının dahi bulunmadığı bu gazeteye dair hatıralarını birkaç yıl sonra

Teşebbüs-i Şahsî adlı otobiyografik romanında anlatmıştır.⁶

Romanda bir grup arkadaşın giriştiği gazete çıkarma teşebbüsü anlatılıyor. Bu gazete II. Meşrutiyet'in ilân edildiği, her tarafta hürriyet nümayişlerinin yapıldığı, her heveslinin etrafına birkaç kişi alarak bir dergi veya gazete çıkarmaya teşebbüs ettiği bir zaman diliminde yayımlanıyor. 24 Temmuz 1908'i takip eden aylarda ve ilk birkaç yıl içinde yüzlerce gazete çıkarılmış, ancak bunların çoğu birkaç sayıyı geçmeden kapanmıştır. Zira adem-i merkeziyet değil belki ama adem-i plan-program sebebiyle bu gazeteler ancak birkaç sayı çıkabilmiştir. Plansızlık programsızlık sebebiyle sadece birkaç sayı basılabilen bu yayınların bugün kütüphanelerde izine rastlamak bile mümkün olamamaktadır. İşte Tahirü'l-Mevlevî de *Teşebbüs-i Şahsî* romanında arkadaşlarıyla birlikte ancak iki sayı çıkardıkları gazetenin çıkarılış ve batış serüvenini yer yer mizahî bir dille anlatıyor.

Bu gazetenin adı gerçekte *Rehber-i Vatan*'dır, ancak romanda –aynı anlama gelen başka bir tamlamayla– *Rehnümâ-yı Memleket* olarak geçmektedir. Gazeteye isim arayan arkadaşlar bir kıraathanede aralarında konuşurken söze kır sakallı bir zat girer ve gazeteye bulduğu isimle ilgili şunları söyler: “Bey oğullarım! Teklîf-i âcizânemi kabul ederseniz gazetenize (*Rehnümâ-yı Memleket*) unvânını veriniz de vatan ve millete rehber olmaya çalışınız. Zira her söze inanan, her teklife kanan şu zavallı halkın hakikaten rehber-i irşâdî olacak zevâta ihtiyâcı vardır.” (s. 70) Gazete heyeti tarafından kabul gören bu isim, anlaşılacağı üzere millî ve vatanî

³ Abdullah Uçman, “Prens Sabahaddin”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 341.

⁴ Bu üç kitabın yeni harfli ortak baskısı için bk. Prens Sabâhaddîn, Türkiye Nasıl Kurtarılabilir ve İzâhlar, Çeviriyazı: Fahri Unan, Ayraç Yayınevi, Ankara 1999.

⁵ Tahirü'l-Mevlevî, *Teşebbüs-i Şahsî*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1330/1914, 221 s. (Romanın bu tek baskısından yapılan alıntıların sayfa numaraları alıntı sonlarında ve parantez içinde gösterilmiştir. Alıntılardaki italik ve koyu-italik vurgular bana aittir. S. Ç.)

⁶ M. Kayahan Özgül, *Seke Seke Ben Geldim* (Sekmeler-II), Hece Yayınları, Ankara 2008, s. 84.

konularda halkı uya(ndır)racak bir görev de üstlenmiş olur. Nitekim eser her ne kadar birçok mizahî söyleme sahipse de, bu arkadaşların ortak oldukları bir diğer konu istibdad aleyhtarlığıdır. Romanda geçen şu paragraf eserin bu iki yönünü birden örneklendirmektedir:

Hâlis Bey yine başladı: “İstibdâd ilcâsıyla idi ki dört kişi toplanıp bir cemiyet yapamaz (Her Perşembe olurdu! sesleri), istibdâd ilcâsıyla idi ki şirket ne demek olduğu memleketimizde bilinmezdi (Şirket-i Hayriye bilinirdi de şikayet bile edilirdi itirazları), istibdâd ilcâsıyla idi ki bir şahs-ı mevhûmun... şey, yanlış oldu; bir şahs-ı vehhâmın keyfine hizmet ve bu vesile-i hasîse ile te'mîn-i menfaat etmek isteyen birtakım alçakların nâ-hak yere hapsedtikleri...” (s. 85-86)

İsim bulunduktan sonra gazete için imtiyaz istenir. Bu aşamada aralarında beşer lira toplayan arkadaşlar bir de şirket kurarak gazetenin devamlı bir şekilde çıkarılmasını düşünürler. Romanda bu teşebbüs yer yer “teşebbüs-i şahsî” terimiyle karşılanmıştır. Söz gelişi kalemdeki odacıdan beş lira borç isteyen Neşati Efendi ile odacı arasında şöyle bir konuşma geçer:

- Beş lira mı istîsen?... İrahı (rakı) içmişen, (gülerek) hanı garşıya kömür almağa falan gitmişen... Beş lirayı niden ki istîsen?
- Nene lazım İbrahim Ağa!
- Hele deyindi baham!
- Canım İbrahim Ağa! Bir teşebbüs-i şahsîde bulunacağız.
- O dediğin (soyha) da ne ola ki?
- Şimdi sana anlatması müşkil olacak.
- Hele bir çıtlak ki anlayam.
- Senin anlayacağın bir gazete çıkaracağız. (s. 95)

Romanın, okunmak için ele alındığında, “teşebbüs-i şahsî” fikrini çeşitli boyutlarıyla işleyen bir eser olduğunu düşünen okurlar –benim gibi– yanılabacaklardır. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere bu roman sadece bir gazete çıkarma teşebbüsünün bütün zayıf, plansız, yer yer de ciddiyetten yoksun serüvenini anlatmaktadır. Burada “ciddiyetten yoksun serüven”

ifadesinden hareketle, bir yanılgıdan korunmak için şu açıklamayı yapmakta fayda var: Tahirü'l-Mevlevî ve arkadaşları *Rehber-i Vatan*'ı çıkarma sürecinde belki de çok ciddiydiler; ancak bu ifadeyle, en azından yazarın gazeteyi çıkarma sürecinde ne kadar acemi davrandıklarını düşünerek romanda o süreci mizahî bir dille anlatmayı önelediği kastediliyor. Nitekim romanda gazetenin amacı “Görülen haksızlığı yazıp men'ine çalış(mak).” (s. 95) olarak da seslendirildiğine göre bu görüşümüzün yabana atılmaması gerekir.

Romanın, Prens Sabahaddin'in dillendirdiği “teşebbüs-i şahsî” fikrinin gerçekte nasıl anlaşılması gerektiğine dair önemli ve tek bir mesajı var. Bu mesaj romanın sonundaki birkaç paragrafta yer alıyor. Bu paragraflar okura âdeta, romanın sadece bu paragraflardaki mesajı vermek için kaleme alındığını düşündürüyor. Tahirü'l-Mevlevî'nin yaşanmış bir olaydan hareketle bu romanda anlattıkları, söz konusu gazete çıkarma teşebbüsünde birçok acemilik yaşadıklarını ve çokça zarara uğradıklarını gösteriyor. Romanın sonuna doğru, roman boyunca anlatılan, gazetenin masraflarını karşılamak için para temininin yanı sıra idarehane temini, bu idarehanenin tefrişi, matbaa ve kâğıt ayarlanması, gazetenin reklamı, gazetede yer alacak yazıların kaleme alınması sürecinde yaşanan birçok zorluğun ardından çıkan gazetenin Türkçe bilmeyen bir mürettip sebebiyle yüzlerce okuma hatasıyla basılması işin tuzu biberi olmuş; bunun üzerine “teşebbüs-i şahsî” hakkındaki özlü görüş şöyle dile getirilmiştir:

Nihayet Neşati Efendi:

- Beyler! Şu işe hepimizin canı sıkıldı. Fakat me'yûs olmayalım da bundan bir ders-i ibret alalım, dedi.
- Ne gibi bir ibret alınacağını anlamak için Neşati Efendi'yi dinlemeye başladılar. O devam etti ve:
- Bidâyet-i Meşrûtiyet'te evvelce bilmediğimiz birçok kelimât ve ta'bîrâtı lafzen öğrendik, lafzen diyorum; çünkü mânâ-yı hakikîlerince tamamiyle bigâne bulunuyorduk. Bunlardan

biri de (teşebbüs-i şahsî) idi. Bu terkip, şuyû' bulunca herkes tatbika kalkıştı. Kimi bakkal dükkânı açtı, kimi tahvil almaya koştu. Biz de gazete çıkarmak teşebbüsünde bulunduk. Bu işin ehli olup olmadığımızı düşünmeye lüzum görmeden emsâlimiz gibi işe atıldık; çalıştık, çabaladık. Kalben, kâlen yorulduk. Maddeten, ma'nen mutazzır olduk. Bi't-tecrübe şunu anladık ki teşebbüs-i şahsîde ehliyetsizlik muvafakiyetsizliği intâc ediyor. Artık bunu hatırımızda tutalım da ba'demâ yapabileceğimiz işlere teşebbüs edelim... (s. 220-221)

2

Romanda, gazete çıkarmanın yanı sıra, dikkat çeken bir teşebbüs-i şahsî meselesi de dönemin maarif sistemiyle ilgilidir. Neşati Efendi'nin muallimlik yaptığı okulun âdeta bugünkü özel okullar gibi bir çalışma sistemi vardır. Öğrencilerden/velilerden alınan paralarla masrafları karşılanan hocalar ve okul. Ne var ki bu okul, masraflarını çeviremeyip kira borçlarını da ödeyemeyince hacizle karşılaşır. Bu soruna çözüm arayan Neşati Efendi'nin bulduğu çıkar yol yine özel teşebbüstür, yani teşebbüs-i şahsîdir. "Rüfekâdan birkaç zat ile düşündük, taşındık. Şu felaketin önünü almak için bilcümle mualliminden mürekkep bir şirket vücûda getirip mektebi o şirketin yed-i ihtimâmına terk etmeyi münasip gördük." (s. 137)

3

Teşebbüs-i Şahsî'nin dikkat çeken bir diğer özelliği "millî roman" terimi için bir örnek teşkil etmesidir. Doğrusu Tanzimat'tan beri kullanılan "millî hikâye" ve "millî roman" terimlerinin yazardan yazara farklı algılandığını belirtmekte fayda var. Bu noktada Tahirü'l-Mevlevî'nin de bu terime kendi algısı çerçevesinde baktığını düşünmemiz gerekir.

Yazar bu terimleri iki yerde kullanmış. Bunlardan biri kitabın kapağındaki "Millî ve Hakikî

Musavver Roman" ifadesi. Diğeri ise çıkaracakları gazetede, gazetenin revaç bulması için yayımlanabilecek bir tefrika ararken Neşati Efendi'nin "Şu sırada millî hikâyelere daha ziyade rağbet gösteriliyor." (s. 166) cümlesinde geçiyor. Romanın bütünü okunduğunda yazarın "millî roman"la, kendi topraklarımızda yaşanmış olayları anlatan eserleri kastettiğini anlıyoruz. Yine aynı sayfada Neşati Efendi'nin gazetede kendi hikâyesinin yayınlanmasını salık verirken "Roman mı, hikâye mi ne olduğunu bilmem. Hakikî ve millî bir vak'ayı nakle çalıştım." deyişinden de anlaşılacağı üzere Tahirü'l-Mevlevî'nin "millî hikâye"yle de aynı şeyi kastettiği anlaşılıyor. Üstelik Neşati Efendi'nin, tam metni roman içinde verilen bu hikâyesinin baş kişisi olan Şehlevent Bey'in bir kadın düşkününü züppe olduğu görülür ki geçmişte/millî hayatımızda bu tür bir kişinin örneğine –bu boyutta– asla rastlamayız. Buna rağmen Tanzimat'tan sonra toplumsal hayatta ve oradan da romanlara yansıyan örneklerini gördüğümüz bu tür bir kişinin başından geçen olayların anlatıldığı bir metne yazarın "millî" sıfatını yakıştırdığı görülür. Demek ki Tahirü'l-Mevlevî için bir metnin "millî" olması kişilerin ve olay örgüsünün yerli hayattan alınmış olmasına bağlıdır.

4

Romanda, 1930'lu yıllarda bir devlet politikası hâlini alacak olan "her kelimenin aslen Türkçe olduğu" yönündeki görüşün –belki de ilk defa– 1910'lu yıllarda dile getirildiğine dair bir bölümle karşılaşırız. Bu bölümde Tahirü'l-Mevlevî dönemin Türkçe tartışmalarında, konuya yine mizahî bir dille yaklaşarak, kendi safını belli ediyor. Romanda Neşati Efendi (yani Tahirü'l-Mevlevî) mizah gazetelerinden biri için yazmayı vaat ettiği bir makale kaleme alıyor ve bu konudaki görüşlerini ironik bir dille ifade ediyor (s. 99-106).